

משה רבנו*

משה רבנו הוא הצינור דרכו הגיעה אלינו התורה. הוא התורה, הוא אנחנו. יש להבין כיצד הופיעה האישיות הזאת, אשר הוכשרה לקבל את התורה.

א. מסירות נפש על עם ישראל

פגישתנו הראשונה עם משה רבנו היא: "ויצא משה אל אחיו וירא בסבלותם"¹. גילוי ראשון של האחות והקישור לעם ישראל. משה רבנו יכול היה להשאיר בשקט ובשלוה בארמון פרעה, שהרי היה בנה המאומץ של בת פרעה², ונראה שבסופו של דבר היה יורש את כס המלוכה. באופן אישי, מעמדו היה מובטח, ובכל זאת, יצא לראות בסבלות אחיו והגן על העברי המוכה. מעשה זה ביטל את כל בטחוננו, וחייב אותו לנוס על נפשו. האחות לאחיו ולעמו היא שהכריעה: "וירא בסבלותם" וסבל יחד עמם. רש"י מפרש: "נתן עיניו ולבו להיות מיצר עליהם"³, השתתף בצערם של הצבור. הקשר של האדם עם הצבור נבחן בעיקר בעת צער וצרה. משה רבנו עושה מעשה גבורה מתוך תחושת אחות עם אחיו. הרמב"ם בספרו מורה נבוכים מסביר את מדרגות הנבואה. הנבואה היא תופעה עליונה ומורכבת, ולכן היא מודרגת במדרגות רבות, והרמב"ם מונה אחד עשר מדרגות ראשיות. מדרגה ראשונה היא כאשר אדם מתעורר לעשות מעשה גדול בשביל הקהל, מעשה גבורה ואומץ, מרגיש דחיפה פנימית לעשייה כזאת. התעוררות זו היא התנוצצות אלוקית. הרמב"ם אומר, שראשית הופעת הגדלות הנבואית של משה רבנו, התנוצצות שעור קומתו של אדון כל הנביאים, היתה כאשר אור אומץ להרוג את המצרי, על מנת להגן על אחיו היהודי⁴. מעשה אצילי נוסף היה הגנתו על בנות יתרו. אמנם, אין הן שייכות לעם ישראל, אבל משה הוא איש של צדק, יושר ואמת, והוא לוחם למענם לא רק בתחום המצומצם של עמו. מרן הרב קוק כותב, שהנשמות הגדולות אינן יכולות להיות מצומצמות

* שיעור שניתן במכון מאיר - קשת, בשנת תשמ"ב. שכתוב מחקלטה: צ"ח.

עריכת: ר"כ.

1. שמות ב יא.

2. שם שם י.

3. רש"י שם יא ד"ה וירא בסבלותם.

4. מורה נבוכים ב, מה.

אך ורק לחוג הלאומי שלהן.⁵ הברכה של אברהם אבינו היא: "ונברכו כך כל משפחות האדמה".⁶ הוא אב המון גויים,⁷ שייך לעם ישראל, ומתוך כך הוא שייך גם לכל העולם כולו. הוא לאומי קוסמופוליטי. משה רבנו, נכדו של אברהם אבינו, גם הוא אדם שכולו כלל-ישראלי, ומתוך כך הוא מרגיש אחריות, ענין וקשר לכל מה שקורה בכל העולם בכללותו. אם כן, "ויגדל משה" ובמה מתגלה גדלותו? "ויצא אל אחיו וירא בסבלותם". כבר בשלב זה, מודיעים לנו ברמז את המפתח לכשרונו של משה רבנו לקבל את התורה, הקישור אל כלל ישראל. קישור זה מתגלה בהזדמנויות שונות. אחרי חטא העגל, כאשר רבנו של עולם מודיע למשה רבנו: "הניחה לי ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול"⁸, תגובתו היא: "אם תשא חטאתם", כלומר, אם תסלח להטאתם הרי טוב,⁹ "ואם אין, מחני נא מספרך אשר כתבת"¹⁰. הוא אינו מעונין יותר בדבר, גם לא בעולם הבא, שהוא ספרו של רבנו של עולם.¹¹ הוא אינו מתעניין בעולם הבא שלו ובהתעלותו הרוחנית, אלא כל כולו קשור לעם ישראל. בתפילתו זו מופיעה באופן החרף ביותר מסירות נפש על עם ישראל. כמה מגדולי ישראל הסבירו את ההבדל בין מסירות גוף למסירות נפש. מסירות גוף היא יסורים שאדם עובר, שלעיתים הם קשים יותר ממיתה, אבל "בכל נפשך", הוא דבר גדול עוד יותר. אדם מוסר את נפשו, את רוחניותו, את העולם הבא שלו, למען רבנו של עולם ולמען עם ישראל.

ב. אעברה נא ואראה את הארץ

בסוף חייו של משה רבנו אנו נפגשים שוב עם מסירות נפש. הוא מתחנן לפני רבנו של עולם להכנס לארץ ישראל: "ואתחנן... אעברה נא"¹², תוודע על תפילתו שוב ושוב, עד שרבנו של עולם מפסיקו: "ויתעבר ד' בי למענכם ולא שמע אלי

5. אורות חקודש שמט. ערפלי טוחר לא ד"ת אני.
6. בראשית יב ג.
7. שם יד ה.
8. שמות לב י.
9. רש"י שמות לב לב.
10. שמות שם שם.
11. אגרות ראית קפח-קפט.
12. דברים כרכה.

ויאמר ד' אלי רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה".¹³ זו גזרה שאין להשיב. רש"י מפרש: "שלא יאמרו הרב כמה קשה והתלמיד כמה סרבן מפציר".¹⁴ אך מדוע הוא מתחנן כל כך להכנס לארץ? חז"ל כבר שאלו שאלה זו. אמנם יש מצוה לעלות לארץ ישראל, אבל משה צווה שלא להכנס. מה לי מצוה זו או זו? אברהם אבינו נצטווה: "למען אשר יצוה את בניו אחריו לעשות צדקה ומשפט".¹⁵ עם זאת, הוא גם מצווה להעלות את יצחק לעולה, ועליו לקיים את שתיהן. משה רבנו צווה להכנס לארץ, ועתה הוטלה עליו מצוה שלא להכנס, ולמות בעבר הירדן. אם כן, מדוע כל כך התחנן? אומרים חז"ל: "מפני מה נתאוה משה רבנו ליכנס לארץ ישראל, וכי לאכול מפריה או לשבוע מטובה הוא צריך".¹⁷ בודאי יש קדושה מיוחדת בפירות ארץ ישראל, כפי שמסביר הב"ח שאויר ארץ ישראל ואדמת ארץ ישראל קדושים, וקדושה זו נמשכת אל הפירות.¹⁶ וזה פשר נוסח ברכת "על המחיה": "והעלנו לתוכה ושמחנו בבנינה ונאכל מפריה ונשבוע מטובה". בכל זאת, אין זו שאיפתו של משה רבנו, לאכול מפירותיה הקדושים של ארץ ישראל, זה אגואיזם אישי פרטי. אלא, אמר משה רבנו: "הרבה מצוות נצטוו ישראל בארץ, אכנס לארץ כדי שיתקיימו על ידי".¹⁷ כלומר, חיי עם ישראל בארץ ישראל מסובכים יותר מאשר בחוץ לארץ. המקום האמיתי לקיום התורה הוא פה, בארץ ישראל. מצוות בחו"ל הן הכנה לקראת הכניסה לארץ, כדברי רש"י והרמב"ן בשם הספרי.¹⁸ מקום בו עם ישראל מופיע בכל תוקף שלמותו הוא בארץ ישראל, ופה יש מצוות רבות. כאן עם ישראל מתגלה. משה חשש שהעם לא יסתדר בלעדיו. הוא ידע את כוחו, וידע עד כמה הוא נצרך לעם ישראל. הוא חש אחריות נוראה, ולכן הרגיש חובה להכנס. שאיפתו להכנס לארץ לא היתה למען עצמו, כיון שקיבל צו אלוהי שלא להכנס. הוא ויתר על הזכות לאכול מפירותיה הגשמיים והרוחניים של הארץ, אבל דאג לעם ישראל. אמנם יהושע התמנה להנהיג אחריו, ועליו הוטלה המשימה להכניס את ישראל לארץ, אך משה הכיר את יהושע תלמידו המובהק, ולכן חשש. לעומת הנהגתו של משה, יהושע הוא אור כהה. "פני משה חמה ופני יהושע כפני לבנה".¹⁹ אין מקום

13. שם שם כו.
14. רש"י שם בשם הספרי.
15. בראשית יח יט.
16. ב"ח טור או"ח סימן רח.
17. סוטה יד א. ע' לנתיבות ישראל רכד.
18. רש"י ורמב"ן דברים יח יא.
19. בבא בתרא עה.

להשוואה בינם, לכן, משה רבנו עומד מול רבונו של עולם בתוקף, מתחנן ומתחנן ללא הרף, כפי שהתחנן אחרי חטא העגל: "מחני נא מספרך אשר כתבת"¹⁰. הוא מוסר נפשו להכנס לארץ, כדי להצליח את העם בארץ, עד שרבונו של עולם גוזר עליו באופן סופי: "אל תוסף!" יש מקורות על כך שאילו משה רבנו היה נכנס לארץ, צרות רבות היו נחסכות מעם ישראל. אין הדבר מוריד מגדולתו של יהושע בן נון. יש מקום להיות פחות ממשה רבנו, ולהיות ענק אדיר.

ג. ענו מכל אדם

אך בל נחשוב שיש בעמדה זו חסרון של ענווה. אדרבה, משה רבנו הוא האדם היחיד בתורה, שמודיעים עליו שהוא ענו, והתורה מפרטת שהוא ענו יותר מכל אדם על פני האדמה²⁰. התורה מודיעה זאת, כי לולא דבריה היה מקום לטעות ולחשוב אחרת. על יעקב אבינו התורה מודיעה שהוא איש תם²¹, ורש"י מסביר שאינו חריף לרמות²². דוקא בגלל כל המסופר על יעקב, חייבת התורה להודיע מראש להזהר מהרושם המוטעה שאפשר לקבל. יעקב אבינו אינו רמאי, ואם יש דברים שאינם מובנים בהתנהגותו, יש ללמוד אותם ולהבינם. כך אומרת התורה על משה רבנו, שהוא האדם הענו על פני כל כדור הארץ. כשיהושע מודיע לו ש"אלדד ומידד מתנבאים במחנה"²³, עונה משה: "ומי יתן כל עם ד' נביאים"²⁴. הוא האציל מרוחו על שבעים הזקנים, אך שניים מתוכם, אלדד ומידד, כביכול התנבאו שלא מכוחו של משה, אך הוא אינו מתחלחל מכך. אהרון ומרים דיברו במשה, והשוו עצמם אליו: "הרק אך במשה דבר ד' הלא גם בנו דבר"²⁵, "וישמע ד'", ומיד אחר כך: "והאיש משה ענו מאוד"²⁶, הוא לא נפגע כלל מדבריהם, אך להם אסור היה לדבר ולחשוב כך. חז"ל אומרים שמשה היה מרגיש שפל יותר

20. במדבר יב ג.
21. בראשית כח כז.
22. רש"י שם.
23. במדבר יא כז.
24. שם שם כט.
25. שם יב ב.
26. במדבר יב ב'ג.

ממוכי שחין²⁷. אדם המוכה בשחין נמצא במצב שפל ביותר, חולה ומנודה מחוץ למחנה, ומשה הרגיש שפל יותר. עד כדי כך הגיע ענותנותו:

ד. משה קיבל תורה

חז"ל בטאו את קישורו של משה רבנו לכלל ישראל, באמרם שהוא שקול כנגד כל ישראל²⁸. כלומר, הוא כלל-ישראלי. הוא נושא בלבו, במוחו, בנשמתו ובמציאותו את כלל-ישראל. הוא אדם כללי, כלל-ישראלי. משה מינה שרים על העם. שרי העשרה הם אנשים האחרים על עשרה אנשים, כלומר, המסוגלים לרדת לעומק המהלכים הנפשיים של עשרה אנשים, להבינם ולחוש אותם, ומתוך כך מסוגלים להדריך אותם. זו מעלה גדולה, שהרי קשה להבין אפילו אדם אחד, הן האדם מתקשה להבין אפילו את עצמו. וכן מעליהם, שרי חמישים, שרי מאה ושרי אלפים. משה רבנו היה שקול כנגד שישים רבוא. בנשמתו הוא כלל את כל המחשבות, הרגשות והמאווים, כל הכשרונות וכל המהלכים הנפשיים, הרוחניים והנשמתיים של שישים רבוא אנשים. הוא היה אדם כללי, תמציתי, נשמתי. הוא ריכוז בתוכו כל הכוח שיש בעם ישראל, ולכן היה יכול לקבל את התורה כולה. כאשר אנו לומדים תורה באופן נאמן, כל אדם מבין בדרכו הוא, וזה לגיטימי וגם טוב, כי "שבעים פנים לתורה"²⁹. לכל אדם גוון משלו. בגמרא יש מחלוקות, המביעות צדדים שונים, שכולם אמת. כמובן, לא כל הנאמר על ידי כל יהודי הוא אמת, יש גם אנשים ודעות שאינם שייכים לתורה. הצדוקים, הקראים, או הפילוסוף מאמסטרדם, אינם גוונים לגיטימיים ביהדות, הם מבחוץ! הם הפן השבעים ואחד! אבל בתוך התורה עצמה יש גוונים רבים ומגוונים. יש אנשים כלליים יותר המסוגלים לחבוק גוונים מקיפים יותר. אבל מדרגה של קבלת כל התורה היא הרבה מעבר לזה. בשביל זה, צריך להיות אדם שיכלול כללות כל התורה כולה, ולא רק גוון אחד או הרבה גוונים. הוא צריך להיות כלל-ישראלי, ושלא יהיה שום דבר שיעוות את קבלת התורה, מתוך הפסיכזם האינדיבידואלי שלו. בגמרא מסופר על שני תלמידים שיצאו מרבם, וכל אחד מהם ציטט אותו אחרת והיה מוכן להשבע על כך.³⁰ אכן, רבם לימד אותם דבר מורכב, וכל אחד

27. אבות דרבי נתן ג. מוסר אביך עמ' נ.

28. מכילתא בשלח טו.

29. אותיות דר"ע.

30. שבועות כו א.

תפס צד מסויים מדבריו. הגמרא משתמשת רבות בביטוי: תרי תנאי אליבא דרבי פלוני. כלומר, שני התנאים דברו בשם אותו רב, וכל אחד הבין פן אחר מדבריו. אם כך לגבי תורה שבעל פה, קל וחומר לגבי התורה של מעלה. כדי לקבלה, היה צריך להופיע אדם שנשמתו כלל ישראלית, ומתוך כך יש בו המסוגלות והכוח לתפוס את התורה בכללותה. הגדרה זו של משה רבנו מופיעה בפרקי אבות בשלש מילים: "משה קבל תורה".³¹ ודאי היו במשה כשרונות רבים. הוא היה גבור, מוכשר ומנהיג, ובודאי היה בו הכח לחדש חדושים. אך לא הכח המחדש הוא החשוב לנו במשה, כיון שאין אנו מעונינים בחידושים, אלא לדעת מה רבנו של עולם מסר לנו. מסביר מרן הרב קוק את מהות יכולת הקבלה: "הגדולה העליונה של האדם המתעלה מעל כל גודל ונשגב, היא ההסתגלות לשמוע בקול ד', לקבל דבר ד', לא לחדש מעצמו, לא להעמיד חזון, לא להתחזק בעצמיות הכוחות המוגבלים אשר לאדם ולכל נוצר, כִּי־אם לקבל".³² אין כאן חס ושלום זלזול בחידושים, אך יכולת האדם לחדש מוגבלת, כיון שהוא אנושי. ריבוננו של עולם הוא אינסופי, ומשה רבנו הגיע לשיא בכשרון הגדול ביותר שיכול להופיע בעולם, והיא היכולת לקבל. "והשם הגדול הזה (משה) מוריד אותנו לעומק התוכן של כלי הקבול היותר נשגב שבאורה האלקית, שסגלה לה נשמת האדם".³² משה רבנו אינו אדם פרטי, הוא שייך לכלל ישראל, וגם לאנושות בכללותה. הוא כלי של כל האנושות. התורה אינה רק בשביל עם ישראל, אלא בשביל האנושות כולה. כאשר התורה ניתנה, היא תורגמה סימולטנית לשבעים לשון.³³ שברירים ממנה נספגו על ידי כל העמים. "כל היקום עזר ועוזר ליצירתה והופעתה"³², כל האנושות כולה וכל כלל ישראל כולו, עמלו דורות רבים עד שהצליחו להצמיח את הנשמה הזאת של משה רבנו. האנושות התעלתה והתרוממה, וכלל ישראל התבגר, עד שהיה מסוגל ללדת את משה רבנו. הולדתו של משה רבנו אינה רק ביולוגית, אלא כל עם ישראל ילד אותו. מסופר במדרש, שפעם נמנמו תלמידי רבי עקיבא בשיעור, וכדי לעוררם אמר דבר תמוה: "ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרס אחת". והסביר: "זו יוכבד, שילדה את משה ששקול כנגד שישים רבוא שהנם כל ישראל".³⁴ כשם שיוכבד ילדה עם שלם, כך אפשר לומר שעם שלם ילד את משה רבנו.

- 31. אבות א, א.
- 32. עולת ראיח ב קנט.
- 33. שבת פח ב.
- 34. שיר חשירים רבח ב.

ה. לשמוע

למשה רבנו יש את הכשרון הגדול ביותר שיכול להופיע אצל האדם: היכולת לשמוע, לשמוע ולשמוע. יש צורך לשמוע את דבר ד'. רבנו של עולם מדבר אלינו כל הזמן, אך יש מי ששומע ויש מי שאינו מסוגל לשמוע, והכוונה היא לשמיעה פנימית. גם כשאדם מקשיב לדברי חברו, הוא יכול לשמוע באוזן, אבל ללא שמיעה פנימית. נאמר: "שמע ישראל ד' אלוהינו ד' אחד". הכוונה אינה רק לשמוע מילים אלה, אלא להחדירם לתודעה הפנימית. האדם כולו נעשה חטיבה אחת, הוא כולו חדור ומלא, כל עצמותיו תאמרנה: "ד' אלוהינו ד' אחד". צריך לשמוע את דבר ד'. הוא מדבר אלינו גם עכשיו. הוא מדבר מתוך כל העולם כולו, מתוך העצים והפרחים, מתוך ההסטוריה של עם ישראל ומתוך התורה. עלינו לסגל לעצמנו את יכולת השמיעה ולא להיות אטומים. היכולת לשמוע זו גדלות. לכאורה, אין בשמיעה יצירה, זו פסיביות. כאשר אדם מקשיב אין הוא עושה דבר. לעומתו, המדבר או הכותב הוא היוצר. אך זו גישה מוטעית; קשה יותר לשמוע מלדבר. "גדול העונה אמן מן המברך".³⁵ שמיעה באוזן בלבד אינה כה קשה, אבל לשמוע שמיעה פנימית, כלומר להסתגל מבחינה פנימית לדברים המגיעים, לחוש אותם, להרגיש אותם ולהתרומם אליהם, זו עבודה קשה מאוד, במיוחד כשהמדבר הוא ד' והשומע הוא משה רבנו. ארבעים יום וארבעים לילה ישב ושמעו עם ישראל רק התרומם לשמוע את עשרת הדברות, וזה היה כה קשה, עד שכולם נפלו ללא רוח חיים. התורה ביקשה מהקדוש ברוך הוא להחיותם, שנאמר: "תורת ד' תמימה משיבת נפש", וכולם קמו לתחיה.³⁶

ו. ארון הנביאים

הנבואה יסודה מן השמיעה, כמו שנאמר: "אזנים כרית לי".³⁷ כאשר נביא כובש נבואתו ואינו רוצה לנבא, יש בירור בסנהדרין, בית הדין הגדול. שואלת הגמרא, כיצד יתכן בירור בענין זה, מי יכול לדעת מה אמר לו ד'? היא משיבה שגם נביאים אחרים יודעים: "כי לא יעשה ד' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים".³⁸ כאשר ד' מדבר אל נביא אחד, כל הנביאים שומעים, כל אחד

35. ברכות נג.

36. שיר השירים רבה ג. ועי' שמות רבה ט.

37. תחילים מ, ז.

38. עמוס ב ז. סנהדרין פט ב.

לפי מדרגתו. ד' מדבר, וכל מי שיש לו אזנים שומע. הדברים מכוונים לנביא אחד, וכולם שומעים ויודעים שקיים רצון אלוהי שייעשה מעשה על ידי אותו נביא.

היכולת, שאותה מגדיר מרן הרב באריכות, דהיינו, הכשרון לשמוע, לקבל, ולא להתחזק בעצמיות הכוחות המוגבלים, מתומצתת במילה אחת: להיות ענו. זה המובן של ענוה. הענוה היא הכשרון הבסיסי, והתכונה הקודמת לכל תכונה. כדי ללמוד תורה, להבין ולהתגדל בתורה, תכונת הענוה היא הכרחית ובסיסית, כפי שמסביר המהר"ל³⁹.

שאלה: דוד המלך היה ענו עוד יותר⁴⁰, מדוע התורה לא ניתנה על ידו?

תשובה: התורה כבר ניתנה, ודוד המלך הוא שלב נוסף. הוא התורה בארץ, בממלכה, במדינה. הוא שלב נוסף על משה רבנו, שכלול נוסף גדול עוד יותר ממשה רבנו. אין הוא התורה בלבד, אלא התורה בחיים הממלכתיים.

"משה אדון הנביאים הענו שבכל האדם אשר על פני האדמה, הוא בא אל העליונות הזאת, אשר סגלתו לה הענוה 'הגדולה מכול'⁴¹"³².

כיון שהוא שיא הענוה, הקיבול שלו הוא שיא הנכות, הן ביותר, הטהור ביותר, הברור ביותר. הוא מביט "באספקלריה מאירה"⁴², רואה באופן הברור ביותר שאדם יכול לראות. "עד אשר הנבואה המצוחצחת שלו, שהיא היא אור העולמים לעד, לא נתערבבה כל-דהו ממחשך הגבלה אנושית ויצורית, כי אם כולה היא דבר ד'³². אנושיות אינה דבר שלילי, היא דבר טוב, אך בקבלת דבר ד', איננו מעוניינים באנושי אלא באלוהי. האנושי הוא מוגבל. "שהנשמה העליונה הזאת, נשמתו של הרועה הנאמן משה, נעשה לכלי קבלה לקבל את האור העליון במלא זהרו, בעוצם גבורתו וכליל תפארתו, והוא תיקון סוד השמיעה בכל העולמים, ובכל יצורים"³². משה רבנו הוא האזן של כלל ישראל, של כל העולם ושל כל עולמי העולמים. הוא האזן לעד. "אזנים כרית לי עולה וחטאת לא שאלת. אז אמרתי הנה באתי במגילת ספר כתוב עלי"³⁷. כאשר יש אזניים, אז אפשר גם לכתוב. כתיבה היא שמירה לנצח. דברים זמניים אין כדאי לכתוב. כאשר הכשדים צרו על ירושלים לכובשה, ציוה רבנו של עולם על

39. נתיבות עולם נתיב חתורת נתיב ב.

40. ע' חולין פט א. שיחות חרב צבי יחודה תרומה: 18.

41. עבודה זרה כ ב.

42. יבמות מט ב.

ירמיהו לקנות שדה מאת בן דודו, לכתוב במגילה ולשים אותה בכד; "למען יעמוד ימים רבים"⁴³. אמנם האוייב צר סביב, אבל ירמיהו מצווה להתעלם מכל המציאות הזמנית הנגלית לעיניו, שהרי "עוד יקנו בתים ושדות וכרמים בארץ הזאת"⁴³. הכתיבה היא למען יעמוד ימים רבים. התורה צריכה לעמוד ימים רבים, היא לדורות. הנבואה אינה נצח. יש נבואות שנצרכו לדורות, ונכתבו, ואלו שלא נצרכו לדורות לא נכתבו⁴⁴. נבואה היא יותר אחיזה בזמן. לנביא יש הקשבה דורית, ולפי זה הוא מקשיב מה יש לעשות במצב הקיים⁴⁵. לפעמים, הדברים שהוא הודרך להם מתאימים גם לדורות הבאים, והם נכתבים. למשל, הקדוש ברוך הוא הורה לירמיהו לכתוב את נבואתו, כיון שיבוא דור שיתקל בבעיות דומות, ודברי ירמיהו יתנו תשובה להתלבטויותיו.

משה רבנו, לעומת זאת, הוא כלי הקיבול הכללי ביותר, לכן הקשבתו אינה שייכת לדור אחד, אלא לכל הדורות ועד סוף כל הדורות, לפני כל הדורות ואחרי כל הדורות. הקשבתו של משה רבנו היא קוסמית כלל-עולמית. הוא האוון של כל המציאות. הוא גם מדבר בשבילה: "האזינו השמים.. ותשמע הארץ"⁴⁶. דיבורו הוא בשביל השמים והארץ, שהם נצח: "כימי השמים על הארץ"⁴⁷.

לעיתים טועים לחשוב שאדם ענו הוא בטלן, חלש ונחבא אל הכלים⁴⁸. עו הפנים נחשב לאישיות. הוא שחצן, מבליט את עצמו לעיני אחרים, ומרשים את הסובבים אותו. הפסיכולוגיה מודעת לכך, שהמפגין כוחו כלפי חוץ, בדרך כלל חלש בפנימיותו. הגיבור האמיתי אינו זקוק לחיזוקים מהסביבה. למרות זאת, אם נערוך משאל סוציולוגי בין מספר מועמדים לתפקיד ראש ממשלה, ותכונת אחד המועמדים תהיה ענוה, אנשים לא יבחרו בו. זו הבנה מוטעת של תכונת הענוה. היא נראית מתאימה ליושב בקרן זוית של בית-המדרש ואומר תהילים, ולא לנושא תפקיד של הנהגה ציבורית. להנהגה יש צורך בתוקף, גבורה ואומץ.

אמנם, לפעמים הענוה בראשית הופעתה, לפני התבגרותה, היא אכן סותרת את האומץ, אבל בהתגלותה המושלמת: "הענוה גדולה מכולם"⁴¹. יש לשלם את מחיר הביניים הכבד כדי להגיע למדרגת הענוה הגדולה. בתורה, מושג ההנהגה

43. ירמיהו לב יד-טו.

44. מגילה יד א.

45. ע' רש"י חולין קלז א ד"ה תורת משח.

46. דברים לב א.

47. דברים יא כא.

48. מוסר אביך פרק ג סע' ט.

קשור לתוכחה. תוכחה אינה הטפת מוסר, אלא השפעה על אחרים כדי לרוממם ולחזקם, הסברה והנהגה. לעיתים, כאשר אדם מתגדל במדרגות של ענוה, הוא נחסם ביכולת ההוכחה שלו. מה להעדיף, ענוה או תוכחה? הגמרא אומרת, שבמקרה כזה ענוה עדיפה⁴⁹. הענוה כה גדולה שהמחיר כדאי, כיון שבסופו של דבר כאשר יוסיף האדם ויתגדל, הוא יהיה מסוגל לשני הדברים, לענוה ולהוכחה.

תהליך ביניים זה מוכר, כאשר אדם עובר משלב אחד למשנהו, בתחומים רבים⁴⁹. כאשר הוא מתעלה במדרגות, לעיתים הוא מאבד בטחון במדרגות הנמוכות. משל לילד המקבל אופניים חדשות וגדולות, הקטנות אינן נוחות לו יותר, אך גם על הגדולות עדיין אין הוא רוכב בביטחה. בשלב זה, לא נדריך אותו לחזור לקטנות, אלא יוסיף ויתאמן על הגדולות, עד שירכוש לעצמו מיומנות ושליטה מלאה.

הענוה יכולה באופן מעשי לסתור את הגבורה והעוז, אבל הסתירה אינה מהותית: "העוז והענוה לחי עולמים"⁵⁰, וכמו שאצל חי העולמים אין הם סותרים, כך אינם סותרים אצל האדם, ובודאי שאינם סותרים בהופעתם אצל משה רבנו, שהוא שיא הענוה ושיא העוז. בגיל שמונים הוציא את בני ישראל ממצרים, ובגיל מאה ועשרים "לא כהתה עינו ולא נס לחה"⁵¹, היה בכל תוקף גבורתו, לחם והרג את עוג מלך הבשן⁵². אין זה סותר, אדרבה, הגבורה הזאת יונקת מן הענוה. האדם המתמלא שמיעה אלוקית, גם שומע את הגבורה האלוקית. התורה ניתנה "מפי הגבורה"⁵³. רבונו של עולם הוא שיא הגבורה ומקור הגבורה, "בעל גבורות"⁵⁴. ככל שאדם שומע יותר את רבונו של עולם, יותר הוא מתמלא גבורה, כשרון ומעשיות. משה רבנו, דוקא משום שהוא כלי המבטל את עצמיותו ואינו מחדש מעצמו, אינו מתחזק בעצמיות הכוחות שלו, הוא נפעל על ידי רבונו של עולם, ומתמלא כוחות לעילא ולעילא. בתחילה משה העיד על עצמו: "לא איש דברים אנוכי"⁵⁵. הוא לא היה מסוגל לדבר מרוב גדלותו. השטף הפנימי שלו, השמימיות שלו לא איפשרה לו לדבר ולהסביר. שלח לו רבונו של עולם את אהרן: "הוא יהיה לך לפה"⁵⁶. הוא ישמע את דבריך, ויאמר אותם

49. ע' אורות חקודש ג. ראש דבר כח"כט.

50. פיוט האדרת ותאמונה.

51. דברים לד ז.

52. ברכות נד ב.

53. ע' יבמות עב ב.

54. שמונה עשרה.

55. שמות ד י.

56. שם שם טז.

לאחרים. אך בהמשך התורה כתוב רבות: "וידבר משה", עד שספר דברים כולו הוא דברי משה מפי השכינה. מתוך שמשח שומע ומתגדל הוא מגיע למצב של "וידבר". ההתגדלות אינה רק נחלת הקטנים, היא גם תהליך שעוברים אנשים ענקיים.

ענותותו של משה קשורה לתכונה הכלל ישראלית שבו. אין לו "אני" משל עצמו. ה"אני" שלו נכלל ב"אני" הכלל-ישראלי שלו. בספר הכוזרי מוסבר שהתורה לא ניתנה עבור משה רבנו ובזכותו, אלא עבור כלל-ישראל. מעלת כלל-ישראל אינה בזכות משה רבנו, אלא מעלת משה רבנו בגלל מעלת כלל-ישראל⁵⁷. משה רבנו הוא התמצית, הנשמה, השיא של כלל-ישראל, ולכן האספקלריה שלו היא אספקלריה מאירה, ראייה צחה וזכה המקיפה מלפני הדורות עד סוף הדורות.

ז. ולא ידע איש את קבורתו

קשה להבין את דרגתו של משה רבנו. "ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה"⁵⁸. משה רבנו קבור, הוא מכוסה ונעלם. ידוע שהוא נפטר ביום רביעי. לכן, בכל יום של סוכות נאמר: "ומנחתם ונסכיהם", וביום הרביעי כתוב "מנחתם ונסכיהם" ללא זו החיבור. ביום פטירתו חסר משהו. כוחו של משה רבנו הוא בהעלם. משה רבנו קבור מול הפכו הגמור, בעל פעור⁵⁹. ואין זה מקרה. בעל פעור הוא שיא הזוהמה והשחיתות. עבודה זרה זו פוערים עצמם לפני אלוהיהם ופולטים פסולת, צואה⁶⁰. זהו שיא הלכלוך שיש בעולם. משה רבנו קבור בגיא מול בית פעור. ההבדל הוא תהומי, ולו היו מבינים כל בני האדם הבדל זה בין משה רבנו לבין פעור, לא היה פעור בעולם. עצם הדבר שיש בעולם פעור, או דברים הדומים לו, מעיד על כך שמשח רבנו קבור. מציאות כמו פעור קוברת את משה רבנו. "ולא ידע איש מקום קבורתו", כלומר, אנו יודעים מיהו משה רבנו, אך איננו מסוגלים לתפוס את כל ענקיותו. אומר מרן הרב: "וזהו סוד קבורתו של משה רבנו עליו השלום מול בית פעור, היותר גסה וכעורה שבאמונות של עבודה זרה". "מה שיש לה על כל פנים איזה מקום בנפשות במציאות האנושית, מספיק הוא כבר לחלושי הנפש להחליש בלבם זוהר האמונה, בטענת 'כל אפין שוין', ולכן אורו הבהיר של משה רבנו עליו השלום, הרועה הנאמן, שממנו

57. כוזרי ב נ.

58. דברים לד ו.

59. שם שם.

60. סנהדרין ב. סד א.

הושתתה אמונת האורה והאמת, איננו מתגלה בכל עזו והדרו, והוא קבור ומכוסה... אבל ההעלם צריך הוא לעולם, כדי ליתן מקום לכל הנסיונות והצירופים⁶¹. בעולם יש בחירה חופשית. "והשי"ת אדון כל המעשים יודע כמה טובה תבא לעולם מהעלם האורה, וכמה הכנות לגדול האורה יביא החושך השולט לשעה. על כן לא היה ראוי כלל שיעלם אורו של משה רבנו ע"ה בסוד קבורתו ע"י בני אדם, ויקבור אותו בגיא מול בית פעור. ודוקא זה ההעלם יביא לסוף לביעור כל אמונות ההבל והעמדת העולם כולו על יסוד האמת, 'משה ותורתו אמת'^{61,62}. משה רבנו נעלם, וצריך היה שיעלם.

לקח רבנו של עולם את האור של היום הראשון וגנו אותו⁶³. אין העולם ראוי להשתמש באור הגדול הזה. האור הזה גנוז, מתגלה ומופיע לאט לאט. מדוע ברא רבנו של עולם את העולם? בשביל שיהיה אור, ואכן יהיה אור: "ויאמר אלוהים יהי אור, ויהי אור"⁶⁴. אלא האור הזה בוקע לאט. "אמת מארץ תצמח"⁶⁵. בהדרגה, כגדילת הצמחים. האור של משה רבנו מופיע לאט לאט, לא בבת אחת. הוא גנוז. הכל כתוב בתורה, אבל השמיעה של כל הנאמר בתורה היא הדרגתית. קבירה וצמיחה.

ח. הנך שוכב עם אבותיך וקם

חז"ל קוראים את הפסוק: "הנך שוכב עם אבותיך וקם" בפסוק מיוחד, ומסבירים, שמכאן לתחיית המתים מן התורה⁶⁶. משה רבנו אינו מת, הוא חי. אמנם הוא שוכב עם אבותיו, אך הוא קם, פועל וחי. כוחו של משה רבנו אינו שייך רק לנשמה פלונית אלמונית, כי נשמתו היא נשמת כל כלל ישראל, ולכן הוא חי ונצחי. משה רבנו הביא לידי הופעת התורה שהיא נצח, ולגלוי נצח ישראל על ידי התורה. הוא חי בקרבנו וגם התורה חיה בקרבנו: "חיי עולם נטע בתוכנו, זו תורה שבעל פה"⁶⁷. משה רבנו הוא גם תורה שבכתב וגם תורה שבעל פה, שהן דבר אחד. תורה שבעל פה היא התורה שבכתב החיה בקרבנו. נאמר

61. עולת ראיח ב קעו.

62. בבא בתרא עד א.

63. בראשית א ד רש"י.

64. בראשית א ג.

65. תחילים פח יא.

66. דברים לא טז. סנהדרין ב.

67. ברכות תתורה. שו"ע או"ח קלט.

בספר הזוהר שנשמט משה רבנו מתגלגלת בכל דור ודור.⁶⁸ האור של משה רבנו זורח בכל דור ודור, כשם שהתורה הולכת וניתנת בכל דור ודור. הט"ז מעיר על לשון ברכת התורה: "נותן התורה", שהוא נותן כל הזמן.⁶⁹ התורה ההולכת וניתנת, היא התורה שבעל פה שהיא נטועה בעם ישראל, צומחת דרך החכמים, הנביאים ורוח הקודש, צומחת דרך כל הגילויים שיש בעם ישראל.

בכל תלמיד חכם יש משהו מאורו של משה רבנו. כאשר חכמים רוצים להתמייא לתלמיד חכם על דבר גדול שאמר, הביטוי בו הם משתמשים הוא: "משה, שפיר קא אמרת".⁷⁰ משה רבנו חי בתוך כל תלמידי החכמים. חז"ל דרשו על הפסוק "ושם האחד אליעזר" בנו של משה רבנו, שזהו רבי אליעזר בן הורקנוס.⁷¹ אמנם מאות שנים מפרידות בין משה לרבי אליעזר, אך יש קשר ביניהם. עליו נאמר "שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו". זו אחת ממידותיו. כאשר לחצו עליו שיענה לשאלה, הוא הצטער שגרמו לו לומר דבר שלא שמע מפי רבו.⁷² אמנם פעם ערכו מסיבה לכבוד רבו, רבן יוחנן בן זכאי. הפצירו ברבי אליעזר, והוא אמר דברים: "שלא שמעתן אוון מעולם".⁷³ הכיצד, הרי לא אמר דבר שלא שמע מפי רבו? מסביר מרן הרב, שהדברים אינם סותרים. כל מה שאמר הוא שמע מפי רבו. אחרים לא היו מסוגלים לשמוע ולקלוט את דברי רבם, ורבי אליעזר היה בדרגה שהיה מסוגל לשמוע.⁷⁴ "מה שתלמיד ותיק עתיד לומר לפני רבו, כולן נאמרו למשה מסיני".⁷⁵ התלמיד הותיק מסוגל לשמוע את שנאמר למשה מסיני. משל לאדם שקיבל במתנה תרמיל עם זיקוקי דיגור. כל מי שהסתכל בתיק התרשם מפרט אחר. עד שבא אדם אחד, הצית גפרור ולפתע נדלקו הזיקוקים. אין הוא מחדש חידושים זרים, אין הוא רפורמי. הכל היה גנוז בפנים, אך איש לא שם לב לכך. אין כאן יצירה חדשה, את הכל הוא כבר שמע מפי רבו. כל שצריך הוא לראות ולשמוע.

68. זוהר עקב רעג. עולת ראיה ב תצא.

69. שו"ע או"ח מז. ט"ז ס"ק ה.

70. שבת קא ב.

71. שמות יח ד. במדבר רבה יט.

72. סוכה כז ב.

73. אבות דרבי נתן פ"ו.

74. מאמרי ראיה עמ' 204.

75. ויקרא רבה כח ב.

החידושים שחידש רבי עקיבא גם הם היו ממש רבנו⁷⁶. כמו כל החידושים של כל תלמיד ותיק שכבר נשמעו למשה מסיני⁷⁶. המהר"ל מסביר שהדברים שנשמעו על ידי משה מסיני באורח כלל, הגיעו להתפרטות אצל רבי עקיבא⁷⁷. מצד מה, רבי עקיבא הוא המשך של משה רבנו. הוא משה רבנו שני. גם על עזרא נאמר שראויה היתה תורה להנתן על ידו, אלא שכבר קדם לו משה⁷⁸. בכל אחד מאנשים אלה היה משהו ממש רבנו, אבל אצל רבי עקיבא זה בולט במיוחד. יש הבחנה בין דרך הכלל לבין דרך הפרט. משה רבנו הוא הכלל, ורבי עקיבא הוא המפרט לפרטים, כמו שנאמר עליו, "עתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות"⁷⁹. ישנן מספר נקודות קשר בין משה רבנו לרבי עקיבא, שארבעים שנה היה עם הארץ, ארבעים שנה למד, וארבעים שנה לימד, ומעין זה משה רבנו⁷⁹.

שאלה: המשכו המלא של הפסוק הוא: "הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה"⁶⁶!

תשובה: נכון⁸⁰. ולמרות זאת, אף על פי שהעם מתדרדר עד כדי כך, ממשיכה נשמת משה רבנו להתגלות ולהופיע, דרך אותם האנשים שבכל דור השומעים את דברו.

שאלה: האם משה רבנו שמע את דבר ד' באופן ממשי?

תשובה: משה רבנו שמע מפי הגבורה. אין שמיעה זו וזה לשמיעה שלנו מפי הרב, כיון שבשמיעה אנושית קיים גם צד מכני של שמיעה באוזן החיצונית, ויכול להיות מצב של שמיעה ללא הבנה. לגבי רבנו של עולם אין זה כך. השמיעה היא הבנה פנימית. מי שאינו שומע, אינו שומע מאומה, או ששמיעתו מעורפלת, כמו בשמיעה הנכואית באספקלריה שאינה מאירה כדרגת נבואת משה רבנו. התשובה לשאלה זאת נעוצה בהעמקת המושג שמיעה מפי רבנו של עולם. בשמיעה מפי אדם ישנם שני שלבים: שמיעה באוזן החיצונית, ואחר כך שמיעה פנימית. אדם יכול כל חייו לשמוע באוזן ולא לשמוע דבר. אבל כלפי רבנו של עולם, השמיעה היא פנימית. אין שמיעה באוזן החיצונית העוברת סינון בין מה

76. מנחות כט ב.

77. תפארת ישראל פ' סג.

78. סנהדרין כא.

79. שער חגלולים לאר"י.

80. ועיי' יומא נב ב.

שאדם הבין לבין מה שלא הבין. שמיעה מפי הגבורה היא היא ההבנה, שמיעה פנימית, נשמתית. האדם מתרומם, נשמתו מתרוממת ולאט לאט בוקעות מתוך נשמתו השגות רוחניות יותר ויותר עליונות והבנות יותר ויותר נשגבות. זו מהות הנבואה. בראשית הנבואה יכולה להיות מציאות של ערפול, כפי שקרה לשמואל. ד' קרא לו, והוא לא ידע מי הקורא⁸¹. וכן קרה ליונה הנביא⁸². אבל השמיעה הנבואית היא שמיעה ברורה. יש מדרגות בהקשבה הזאת. כאשר אנחנו קוראים את דברי הנביאים, משה רבנו או אליהו הנביא, או אדם שיש לו השגות ברוח הקודש כאר"י ז"ל, אנו משתדלים מתוך הכתוב להתרומם מעבר לכתוב, אל עצם ההופעה. אבל מי שתווה חוויה זו של הופעה ישירה, אינו צריך לעבור את השלב של ההקשבה מאדם אחר, אלא יש אצלו התלכדות גמורה בין שמיעה לשמיעה. ההקשבה לרבנים והלימוד מתוך ספרים, הם שלב מעבר הכרחי כדי לעזור לרומם את הצד הנשמתי שבאדם. אין הם עיקר הלימוד. עיקר הלימוד הוא מה שאדם שומע מעצמו, מתוך נשמתו.

משה רבנו הוא הנשמה העליונה ביותר שסיגלה לה האנושות, של הקשבה, של שמיעה ושל קבלה. נשמה זו כללה בתוכה הכל, אפילו דברים שתלמיד ותיק עוד עתיד לחדש, כבר נכללו בשמיעה הזו של משה רבנו. אנחנו איננו מסוגלים לקלוט כל מה שכלול במשה רבנו. הוא קבור, ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה. אורו של משה רבנו הולך ומתגלה מדור לדור, בגוונים שונים. אלוהים של משה רבנו הוא אותו אלוהים של הרמב"ם ושל המקובלים בכל הדורות. בכל דור קמו גדולים, הסבירו, ביטאו וגילו צדדים שונים בתורה. באחרית הימים שוב יופיע משה רבנו⁸³. אנו מובטחים שאורו של משה רבנו יופיע באחרית הימים והוא יכלול הכל בחזונו. האור שהופיע במתן תורה הולך לאיטו ומתגלה לנו דרך התורה שבעל פה. "חיי עולם נטע בתוכנו", בצורה של חיים, כמו האור הגנוז מששת ימי בראשית. הוא גנוז, אך לא אבוד, אלא מתגלה לאיטו. "אמת מארץ תצמח". העלם זה מאפשר לנו להיות תלמידי משה רבנו, שותפים להופעת התורה, וכך מתאפשרת הבחירה החופשית. אורו של משה רבנו הולך ובוקע במהלך הדורות. נשמתו של משה אינו נשמה פרטית, היא נשמה כלל-ישראלית וכלל-עולמית. הוא האוֹן של כל היקום, ששמעה פעם אחת ולתמיד, לנצח, את התורה הזאת, שלא תהיה מוחלפת. דברי הנביאים שייכים מעיקרם לדורם, אך

81. שמואל א ד יא.

82. סנהדרין פט ב.

83. אורות זרעונים סוף סעי' ב.

דברי משה רבנו משתרעים על פני מהלך כל הדורות. חכמים רצו לגנוז ספר קהלת, ובסופו של דבר החליטו שלא⁸⁴. מה שרצו לגנוז אין זה מפני קטנותו אלא מפני גדולתו, כיון שהוא שייך לעוד דורות רבים, ורק אז הוא יהיה מובן באופן הנכון. דברי הנביאים אינם מתאימים לכל דור ודור, לא כן התורה שהיא עכשיו, והיא מחר והיא עד סוף כל הדורות. היא הנצח של משה רבנו תהולך ומתגלה.

שאלה: במה חלק קורח על משה?

תשובה: לקורח היתה השקפת עולם שאמרה "כל העדה כולם קדושים"⁸⁵. דרכו של קורח היא טשטוש תחומין. יש מקום לשיטה זו לעתיד לבוא, אבל במציאות שלנו, זו הריסת כל התורה שבכתב והתורה שבעל פה. אמנם כל העדה כולם קדושים, אך לשם כך יש צורך בהדרגת התורה שבכתב והתורה שבעל פה, שהם משה רבנו. הסתכלותו של קורח היא הסתכלות מופשטת עליונה, המבטלת את המדרגות. אי אפשר לבנות עולם והסטוריה על יסוד זה, המטשטש את המדרגות ואת עבודתו של האדם, אף על פי שמבחינת האמת יש לה מקום. טעותו של קורח היא טעות גדולה של אדם גדול⁸⁶. אומרת הגמרא שמלוע האדמה בו נבלע קורח בוקע קול: "משה ותורתו אמת"⁸⁷.

שאלה: כיצד יתכן שחלקו על משה רבנו עוד בחייו?

תשובה: זו שאלה קשה, אך היא קשורה להעלם של משה רבנו, הנותן מקום לבחירה החפשית. פניו של משה רבנו מוסוים⁸⁸. גם כיום אפשר לשאול כיצד אנשים חולקים על משה רבנו, אלא שאורו בא בהעלם. ביחס למתן תורה מודיעים לנו חז"ל שרק מאוחר יותר "קיימו וקבלו"⁸⁹. לקבל, לקלוט, זהו תהליך ארוך מאוד, שנמשך דורות רבים, עד ימי פורים שאז "הדור קבלוה בימי אחשורוש"⁹⁰, שוב קבלוה. תהליך הקבלה הולך וממשיך מדור לדור. משה רבנו התקבל על ידי עם ישראל, כי כולם שמעו את דבר ד', ולא בזכות האותות

84. שבת ל ב.

85. במדבר טז ג.

86. מאמרי ראיה עמ' 445-446.

87. בבא בתרא עד א.

88. שמות לד לג.

89. אסתר ט כז.

90. שבת פח ב.

והמופתים שעשה, כפי שאומר הרמב"ם⁹¹. עם ישראל נפגש והתרוזם למדרגה של נבואה, ושמע. אבל, עצם המדרגה של משה רבנו היא העלם. ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה. הוא קם ומופיע באופן איטי, התפתחותי. אורו של משה רבנו בכל דור ודור מתגלה בתורה שבעל פה ובנבואה. כתוב שבימי אבלו של משה נשכחו שלושת אלפים הלכות, כעין אסון רוחני נורא, עד שעתניאל בן קנז החזירן בפילפולו⁹². הדברים מתחדשים לפי מצב הדור, ולפי צורך הדור ומדרגתו, אך הכל היה כלול בנשמתו של משה רבנו, הכולל את עם ישראל לכל דורותיו.

על הפסוק: "אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים"⁹³, אומרים חז"ל: "מלמד שהראה לו הקב"ה למשה כל פרנסי ישראל עד הדור האחרון, עד העקב"⁹⁴. מנהיגותו של משה כוללת את מנהיגות כל הדורות עד הדור האחרון. כל מנהיג ישראל בכל הדורות הוא נצוץ מהנהגתו של משה רבנו. אורו של משה כולל הכל, כל החידושים וכל ההנהגות. משה רבנו אינו אדם פרטי, הוא האוון שלנו, האוון של עם ישראל והיקום כולו.

91. הלכות יסודי התורה פ' ח.

92. תמורת טו א.

93. שיר השירים א ח.

94. שיר השירים רבת.